

УДК 338.12.017

Горват Т.Ю.

tetyana.horvat04@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0804-916X

доктор філософії, професор кафедри менеджменту,
фінансів та інформаційних технологій,

Карпатський університет імені Августина Волошина, м. Ужгород

Дуб М.І.

marina.dub@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-1958-3050

д.психол.н., професор кафедри психології, педагогіки та соціальної роботи,
Карпатський університет імені Августина Волошина, м. Ужгород

КОГНІТИВНІ УПЕРЕДЖЕННЯ: СУТНІСТЬ ТА ВПЛИВ НА ФІНАНСОВІ РІШЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню фундаментальної сутності когнітивних упереджень та аналізу їх впливу на процес прийняття фінансових рішень в умовах невизначеності та загроз. Когнітивні упередження розглядаються систематичними відхиленнями від раціональних або нормальних суджень, що виникають під впливом психологічних, емоційних, соціальних та когнітивних факторів та спричиняють ухвалення ірраціональних фінансових рішень, що базуються на спотвореному сприйнятті реальності та обмежених можливостях щодо обробки інформації, що, в свою чергу, може призвести до регулярних помилок у процесі ухвалення таких рішень. Проаналізовано механізми когнітивних спотворень, які можуть призводити до ірраціональних фінансових рішень, попри наявність точних економічних даних. Доведено, що когнітивні упередження мають систематичний характер і виникають через вплив психологічних, емоційних та соціальних чинників, що здатні спотворювати сприйняття реальності. Визначено, що когнітивні упередження не є ізольованими феноменами, а часто взаємодіють між собою, значно посилюючи таким чином свій вплив на процес ухвалення рішень, створюючи складні ефекти підсилення, оскільки синхронне проявлення кількох упереджень може призвести до ще більш значущих спотворень та ірраціональних рішень, ніж їх окремий вплив, ускладнюючи процес прийняття обґрунтованих і точних рішень, сприяючи формуванню перекрученого сприйняття реальних фактів, підвищуючи ймовірність серйозних, комбінованих помилок, а також впливаючи на стратегію управління фінансами загалом. Обґрунтовано важливість усвідомлення такого феномену для мінімізації негативних наслідків в фінансовому управлінні. Наголошено на необхідності розробки стратегій для зниження впливу когнітивних помилок, зокрема шляхом підвищення обізнаності фінансових суб'єктів та застосування спеціалізованих аналітичних інструментів. Окреслено перспективи подальших досліджень у сфері поведінкових фінансів, що повинні враховувати як індивідуальні характеристики осіб, так і вплив соціальних та психологічних факторів.

Ключові слова: поведінкові фінанси, когнітивні упередження, фінансові рішення, фінансові стратегії, психологічні чинники, відхилення.

Horvat Tetyana

tetyana.horvat04@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0804-916X
PhD, Professor of the Department of Management,
Finance and Information Technology,
Augustyn Voloshyn Carpathian University, Uzhhorod

Dub Maryna

marina.dub@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-1958-3050
Doctor of Psychological Sciences,
Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Social Work,
Augustyn Voloshyn Carpathian University, Uzhhorod

COGNITIVE BIASES: ESSENCE AND IMPACT ON FINANCIAL DECISIONS

Abstract. *The article focuses on the influence of cognitive biases on complex financial decision-making, particularly under conditions of uncertainty and risk. Cognitive biases are systematic deviations from rational thinking that can significantly distort the process of decision-making. These biases are especially prominent during periods of economic crisis or uncertainty, when individuals and organizations are more vulnerable to emotional and psychological factors. The study highlights how cognitive biases impact the way information is perceived and processed, even when objective data and economic indicators are available. This deviation from rationality leads to irrational financial choices, as subjective beliefs, emotional states, and past experiences often shape decisions. Despite the fact that traditional financial management relies heavily on accurate, objective data, this article argues that cognitive biases play a crucial role in decision-making, often leading to poor judgment and financial errors. One of the key points discussed is the complex interaction between cognitive biases and other psychological factors. This combination can exacerbate irrational decision-making, especially when financial decisions are made under high pressure or in crisis situations. Cognitive biases can also reinforce one another, creating compounded effects that lead to more significant errors in judgment. The article emphasizes the need to better understand and identify cognitive biases to mitigate their impact. By recognizing these psychological mechanisms, financial managers can reduce the negative consequences of biased decision-making. This approach can lead to more rational, well-founded management decisions and improved risk management strategies. Furthermore, understanding the interplay between cognitive biases can help in adapting financial strategies to changing economic conditions. Another important aspect explored is the development of tools and strategies that can be employed to minimize the influence of cognitive biases on financial forecasts and decision-making processes. The article underscores the importance of developing effective strategies for dealing with biases in order to increase the accuracy and quality of financial predictions, reduce risks, and optimize financial decisions. The article emphasizes the importance of further research into the identification and management of cognitive biases in financial decision-making, highlighting the need to better understand these biases to make more informed and rational decisions in the face of increasing economic volatility and uncertainty.*

Key words: behavioral finance, cognitive biases, financial decisions, financial strategies, psychological factors, deviations.

JEL Classification: G41

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2024-43-04>

Постановка проблеми. Прийняття фінансових рішень є складним, багатогранним і багатофакторним процесом, який формує міцну основу для ефективного управління ресурсами, інвестиціями та бізнес-стратегіями. У цьому процесі враховуються численні аспекти, зокрема економічні показники, ризику, очікування щодо майбутніх тенден-

цій, а також психологічні чинники, які можуть суттєво впливати на сприйняття інформації та ухвалення рішень, навіть в умовах невизначеності. Успішність фінансового управління залежить не виключно від точності даних та економічних індикаторів, але й від здатності правильно оцінювати ситуацію з урахуванням внутрішніх і зовнішніх змінних, що можуть впливати на результат.

У фінансових сферах ефективність ухвалення рішень безпосередньо впливає на продуктивність діяльності господарюючих суб'єктів, досягнення їх фінансових цілей, стабільність і, в кінцевому підсумку, на економічний успіх загалом. Успішне фінансове управління забезпечує не лише безпечне функціонування організацій, але й здатність до адаптації в умовах економічної нестабільності, зміни ринкових умов чи кризових ситуацій. Фінансові рішення, як правило, ґрунтуються на логіці, раціоналізмі, точності та із використанням аналітичних інструментів і даних, що дозволяє оцінювати не лише поточні тенденції, але й прогнозувати можливі ризики та їхні наслідки. Базуючись на чітких економічних показниках, умінні адекватно оцінювати ризики та реальні можливості, фінансові суб'єкти мають можливість ухвалювати ефективні стратегії.

Разом із тим, рішення, прийняті фінансовими суб'єктами, можуть бути хибними через вплив внутрішніх психологічних факторів, зокрема когнітивних упереджень. Ці упередження здатні значною мірою спотворювати сприйняття інформації, що призводить до нераціональних фінансових виборів, які можуть відхилитися від оптимальних. Когнітивні упередження, як от ефект підтвердження, надмірна впевненість чи ілюзія контролю, можуть ставати серйозними бар'єрами на шляху до ухвалення збалансованих рішень. У таких умовах навіть найбільш обґрунтовані та аналітично виправдані стратегії можуть зазнавати негативного впливу через те, що прийняття рішення більше залежатиме від суб'єктивних переконань та емоційного стану, ніж від об'єктивної реальності.

У даному контексті вкрай важливим є усвідомлення таких психологічних механізмів. Оскільки когнітивні упередження можуть істотно вплинути на вибір фінансових рішень, їх вивчення та ідентифікація є необхідним кроком для мінімізації негативних наслідків.

Важливо розуміти, як ці механізми впливають на ухвалення рішень, щоб мати змогу коректно інтерпретувати відповідні ситуації та ухвалювати найбільш обґрунтовані, раціональні рішення. Це дозволить не лише покращити якість управлінських рішень, але й оптимізувати фінансові ризики, а також адаптувати стратегії управління до змінних умов ринку та економіки в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження когнітивних упереджень в контексті фінансових рішень, що охоплюють різноманітні аспекти, зокрема вплив психологічних, соціальних та емоційних факторів на ухвалення рішень, роль когнітивних характеристик, які визначають сприйняття та інтерпретацію фінансової інформації, а також систематичні відхилення від раціональності, що виникають в умовах значної невизначеності та потенційних загроз відображені у працях таких авторів як Нікіфоров П.О., Марич М.Г. [2], Бабяк Н.Д. [1], Туманова О.В., Якімова Н.С. [3], Кривий В.І. [4], Іващенко М. [5], Чеберячко С. [6], Шевченко Л.С. [7] та ін.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності когнітивних упереджень крізь призму їхнього впливу на процес прийняття фінансових рішень в умовах, що супроводжуються невизначеністю та ризиком, а також загальних механізмів, через які когнітивні упередження спотворюють сприйняття інформації та можуть призводити до ірраціональних фінансових рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поведінкові когнітивні упередження є важливою складовою поведінкових фінансів – сфери, що досліджує вплив психологічних факторів на ухвалення фінансових рішень та сприяє підвищенню усвідомленості щодо когнітивних упереджень і розробці стратегій, спрямованих на мінімізацію їхнього впливу на прийняття інвестиційних рішень [1, с. 227].

Нікіфоров П.О., Марич М.Г. підкреслюють, що розуміння теоретичних основ впливу психології людини та інших соціальних факторів на фінансові рішення є однією з ключових задач сучасних досліджень фінансової сфери. Попри те, що вже формалізовано багато ефектів та закономірностей поведінкових фінансів, головним завданням залишається розробка їх єдиної, уніфікованої теорії. Автори наголошують, що психологічні феномени мають значний вплив на фінансову діяльність, оскільки прийняття фінансо-

вих рішень відбувається в умовах ризику та невизначеності, а також акцентують увагу на доцільності розгляду фінансової поведінки у тісному зв'язку з індивідуальними характеристиками особи, що ухвалює рішення, та особливостями навколишнього середовища так як формування поведінкових упереджень зумовлюється впливом таких чинників, як національно-культурні особливості, рівень освіти, когнітивні характеристики, емоційна складова та умови середовища [2, с. 30–31].

Когнітивні упередження, на думку Бабяк Н.Д. та Туманова О.В., є систематичними моделями відхилення від норми чи раціональності суджень, які стають особливо вираженими у кризових умовах [1, с. 228].

Якимова Н.С. інтерпретує когнітивні упередження як систематичні патерни відхилення від нормальних або раціональних суджень, що виникають через дисфункціональні переконання, закріплені в когнітивних схемах [3, с. 120].

Кривий В.І. трактує когнітивні упередження схильністю індивіда до певних стійких ментальних процесів, які призводять до ухвалення ірраціональних рішень, що формуються під впливом відчуттів та емоцій і стають причиною неправильних або хибних суджень і спотворених інтерпретацій [4, с. 15].

М. Іващенко називає когнітивні упередження аномалією економічної поведінки індивіда, що проявляється у відхиленнях щодо суджень та може супроводжуватися нелогічністю сформульованих висновків, створенні альтернативної реальності, заснованої на його суб'єктивному сприйнятті навколишнього світу, що може призвести до систематичних відхилень від раціональності або об'єктивного судження [5, с. 110].

С. Чеберячко зауважує, що упередження є автоматичними та несвідомими процесами, які сприяють швидшому й ефективнішому ухваленню рішень, а когнітивні упередження – підсвідомими помилками мислення, що можуть бути викликані різноманітними чинниками та інтерпретують інформацію з навколишнього світу спотворено, впливаючи таким чином на раціональність і точність ухвалених рішень [6].

Упередження, на думку Шевченко Л.С. – це явище, яке управлінці часто не усвідомлюють, що призводить до систематичного повторення помилок. Усупереч складності самостійного виправлення упереджень, все

ж їхні наслідки можна передбачити [7, с. 62]. Наголошується, що несвідомі упередження притаманні кожній людині. Мова йде саме про неусвідомлені, систематичні відхилення від раціонального мислення, якими є когнітивні упередження [7, с. 59–60].

Зважаючи на різноманітність підходів до визначення сутності когнітивних упереджень в контексті прийняття фінансових рішень, синтезуючи існуючі трактування науковців сформулюємо власне визначення. Таким чином, на нашу думку, когнітивні упередження – це систематичні відхилення від раціональних або нормальних суджень, що виникають через вплив психологічних, емоційних, соціальних та когнітивних чинників, які спричиняють ірраціональні рішення, засновані на спотвореному сприйнятті реальності та обмеженій здатності до обробки інформації, що може призвести до систематичних помилок в ухваленні рішень фінансового характеру.

Когнітивні упередження у контексті фінансової сфери є складним і багатограним феноменом, що охоплює широкий спектр систематичних відхилень від раціональності та об'єктивності при ухваленні рішень, які часто мають ключовий вплив на ефективність управління фінансовими ресурсами та стратегіями. Існує велика різноманітність у визначеннях і описах когнітивних упереджень у наукових працях, які класифікуються в залежності від джерел їхнього виникнення, механізмів прояву та конкретних ситуацій, в яких вони проявляються та пов'язані з різними аспектами та особливостями психологічної та когнітивної діяльності індивідів. Причиною великої кількості когнітивних упереджень, кожне з яких може проявлятися в різних ситуаціях і на різних етапах прийняття рішень є складність процесів прийняття рішень у фінансах, що відбуваються в умовах високої невизначеності, ризику та обмеженої інформації.

Важливим фактом є те, що когнітивні упередження існують не виключно окремими, ізольованими феноменами, але й часто взаємодіють між собою, створюючи складні ефекти підсилення, істотно впливаючи на процес ухвалення фінансових рішень, оскільки один вид упередження може посилювати або змінювати вплив іншого. Така взаємодія упереджень у фінансовому контексті є важливою характеристикою поведінкових фінансів, так як синхронне проявлення кількох упереджень може призвести до ще

більшої ірраціональності рішень, ніж відокремлене, при цьому істотно ускладнивши процес прийняття обґрунтованих і точних рішень через сприяння формуванню перекоханого сприйняття реальності, підвищуючи ймовірність серйозних помилок, комбінованих спотворень, що, в свою чергу, впливає на стратегії управління фінансами.

Цього курсу дотримується Miljan Leković, що, узагальнюючи низку когнітивних упереджень як частини поведінкових фінансів у своєму дослідженні, робить висновок, що вони мають подібні характеристики і переплітаються між собою, тому вкрай важко визначити точну межу між тим де саме те певне когнітивне упередження закінчується і починається інше. Тому, рекомендується замість розгляду впливу когнітивних упереджень окремо чи ізольовано, говорити про їх комбінований вплив на процес ухвалення фінансових рішень [8].

Одним з ключових завдань сучасних досліджень у галузі поведінкових фінансів є не лише виявлення і класифікація когнітивних упереджень, а й розробка ефективних механізмів, що допомагають мінімізувати їхній вплив, нівелювати когнітивні помилки у процесі фінансового планування та управління ризиками, зокрема через підвищення обізнаності та застосування спеціалізованих інструментів для більш раціонального аналізу фінансових ситуацій. Це сприятиме кращому прогнозуванню можливих спотворень у процесі прийняття рішень і створить базу для подальшого розвитку теорії поведінкових фінансів, яка повинна охоплювати різноманітні аспекти когнітивних впливів на фінансові рішення.

Так, для зменшення впливу когнітивних упереджень на фінансові рішення важливо:

- критично оцінювати та ретельно аналізувати інформацію перед прийняттям рішення;
- акцентувати увагу на можливих негативних наслідках вибору, а не лише на потенційних вигодах;
- формувати реалістичні очікування, враховуючи можливі довгострокові наслідки власних рішень [9];
- залучати зовнішніх експертів, проводити консультування з професіоналами з метою уникнення індивідуальних когнітивних обмежень та зниження ризику помилок;
- переглядати та оцінювати свої фінансові стратегії для виявлення можливих система-

тичних чи системних помилок у прийнятті фінансових рішень;

- застосовувати аналітичні інструменти та статистичні моделі для зниження впливу когнітивних спотворень;
- встановлювати чіткі правила, критерії та структуру для прийняття рішень.

Наше дослідження зосереджене на визначенні сутності когнітивних упереджень та загального механізму їх впливу на процес прийняття фінансових рішень, зокрема в умовах невизначеності та ризику, не вдаючись до детальної класифікації їх типів. Водночас, важливо зазначити, що когнітивні упередження можуть класифікуватися за різними ознаками, серед яких: за джерелом виникнення, механізмом впливу на судження, за етапом процесу прийняття рішень, пов'язані з обробкою інформації, емоційними реакціями чи соціальними впливами, що проявляються під час оцінки ризиків та можливостей, що визначають спосіб інтерпретації минулого досвіду, що сприяють формуванню переконань щодо майбутніх подій тощо.

На теперішній час виявлено та описано сотні когнітивних упереджень, що класифікуються різними способами, більшість з яких мають несуттєві відмінності і можуть бути представлені як протилежні кінці одного спектра залежно від їхнього впливу [10, с.278].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Визначено, що когнітивні упередження – це систематичні відхилення від раціональних або нормальних суджень, які виникають через вплив психологічних, емоційних, соціальних і когнітивних чинників та призводять до ірраціональних фінансових рішень, що базуються на спотвореному сприйнятті реальності та обмеженій здатності до обробки інформації та можуть бути причиною систематичних помилок у процесі ухвалення фінансових рішень і значно впливати на ефективність фінансового управління загалом.

Стаття розкриває важливість усвідомлення когнітивних упереджень у процесі прийняття фінансових рішень, зокрема в умовах високої невизначеності, ризику та обмеженої інформації. Зазначається, що когнітивні упередження є серйозними перешкодами на шляху до раціональних і обґрунтованих фінансових рішень, перш за все через їх здатність до спотворення сприйняття реальності, що призводить до помилок та ірраціональних рішень,

які відхиляються від оптимальних стратегій управління. Важливою є взаємодія когнітивних упереджень між собою, зокрема і коли один тип упередження посилює або змінює вплив іншого, що спричиняє створення складних ефектів підсилення та ще більше ускладнює процес ухвалення оптимальних, збалансованих рішень, що призводить до максимальної ірраціональності їх ухвалення. Це підкреслює важливість комплексного підходу до вивчення когнітивних упереджень у фінансовій сфері, де необхідно враховувати їхній комбінований вплив на процес ухвалення рішень.

Підкреслена необхідність розвитку ефективних механізмів мінімізації впливу когнітивних упереджень, зокрема через підвищення обізнаності серед фінансових суб'єктів та застосування спеціалізованих інструментів для більш раціонального аналізу ситуацій, що дасть змогу поліпшити точність фінансових прогнозів, знизити або нівелювати ризики та оптимізувати процеси прийняття рішень. Спостерігається необхідність у детальному вивченні та розвитку теорії поведінкових фінансів, яка повинна враховувати не лише індивідуальні характеристики осіб, а й вплив соціальних, психологічних та емоційних факторів на фінансові стратегії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баб'як Н.Д., Туманов О.В. Поведінковий контролінг у кризових ситуаціях: покращення прийняття фінансових та управлінських рішень в часи війни. *Актуальні проблеми економіки*. 2024. № 5. С. 223–233. DOI: <https://doi.org/10.32752/1993-6788-2024-1-275-223-233>
2. Нікіфоров П.О., Марич М.Г. Поведінкові фінанси: навч. посібник. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. 2022. 144 с.
3. Якімова Н.С. Когнітивні упередження та їх вплив на поведінкові моделі суб'єктів ринку праці. *Галицький економічний вісник*. 2020. № 2 (63). С. 118–125.
4. Кривий В.І. Сутність та основні теоретичні блоки поведінкових фінансів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 23(1). С. 12–16.
5. Ivashchenko M. Behavioral approach to decision-making in the financial market. Globalization processes in the world economy. problems, trends, prospects. Collective monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. 528 p.
6. Чеберячко С. Когнітивні упередження та оцінка ризику. *Охорона праці*. 2022. № 3–4. С. 44–47
7. Шевченко Л.С. Стратегічні управлінські рішення: як не припуститися помилок і не потрапити у пастку. *Економічна теорія та право*. 2024. № 1 (56). С. 55–77
8. Miljan Leković. Cognitive biases as an integral part of behavioral finance. *Economic themes*. 2020. No. 58(1). P. 75–96
9. Як поведінкові упередження впливають на фінансові рішення. Незалежний портал Finance. URL: <https://news.finance.ua/ua/yak-povedinkovi-uperedzhennya-vplyvayut-na-finansovirishennya>
10. Осьодло В.І., Рибчук О.Г. Вплив евристичних стратегій та когнітивних упереджень на ухвалення рішень офіцерами. *Габітус*. 2024. Випуск 57. С. 277–281.

REFERENCES

1. Babiak, N. D., Tumanov, O. V. (2024), Povedinkovi kontrolinh u kryzovykh sytuatsiakh: pokrashchennia pryiniattia finansovykh ta upravlinskykh rishen v chasy viiny [Behavioral Controlling in Crisis Situations: Improving Financial and Management Decision-Making in Times of War]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 5, pp. 223–233.
2. Nikiforov, P. O., Marych, M. H. (2022), Povedinkovi finansy : navch. Posibnyk [Behavioral finance: a textbook]. Chernivets. nats. un-t. im. Yu. Fedkovycha, Chernivtsi, Ukraine.
3. Yakymova, N. S. (2020), Kohnityvni uperedzhennia ta yikh vplyv na povedinkovi modeli subiektiv rynku pratsi [Cognitive biases and their influence on behavioral models of labor market subjects], *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, no. 2 (63), pp.118–125
4. Kryvyy, V. I. (2017), Sutnist ta osnovni teoretychni bloky povedinkovykh finansiv [The essence and main theoretical blocks of behavioral finance], *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment*, is. 23(1), pp. 12–16.
5. Ivashchenko M. (2023), Behavioral approach to decision-making in the financial market. Globalization processes in the world economy. problems, trends, prospects. Collective monograph. Baltija Publishing, Riga, Latvia.
6. Cheberiachko, S. (2022), Kohnityvni uperedzhennia ta otsinka ryzyku [Cognitive biases and risk assessment]. *Okhorona pratsi*, no. 3–4, pp. 44–47.
7. Shevchenko, L. S. (2024), Stratehichni upravlinski rishennia: yak ne prypustytysia pomylok i ne potrapyty u pastku [Strategic management decisions: how to avoid mistakes

and not fall into the trap], *Ekonomichna teoriia ta pravo*, no. 1 (56), pp. 55–77.

8. Miljan Leković (2020), Cognitive biases as an integral part of behavioral finance, *Economic themes*, no. 58(1), pp. 75–96.

9. Yak povedinkovi uperedzhennia vplyvaiut na finansovi rishennia [How behavioral biases affect financial decisions]. Finance, available at: <https://news.finance.ua/ua/yak-povedinkovi-uperedzhennya-vplyvayut-na-finansovi-rishennya>

10. Osodlo, V. I., Rybchuk, O. H. (2024), Vplyv evrystychnykh stratehii ta kohnityvnykh uperedzhen na ukhvalennia rishen ofitseramy [The influence of heuristic strategies and cognitive biases on decision-making by officers], *Habitus*, is. 57, pp. 277–281.

*Стаття надійшла до редакції
05 листопада 2024 р.*